

OLBERT MARIANN

Néhány adalék a budapesti Nagyboldogasszony Magyar Ortodox templom ikonosztázionjának vizsgálatához. Anton Kuchelmeister bécsi „császári-királyi” akadémiai festő szerepe

A 18. század elején Macedóniából számos görög és macedo-vlach kereskedő érkezett Magyarországra, Pesten főképpen a Galamb utca – Vörösmarty tér környékén telepedtek le, itt alakult ki – más magyar településekhez hasonlóan – az ún. Görög udvar. Bécs után az Osztrák-Magyar Monarchiában található harminc nagyobb görögök lakta város közül Pesten élt a legjelentősebb görög-macedo-vlach közösség.¹ A 18. század végére számuk annyira megnőtt, hogy szükségessé vált saját templom építése, de templomot II. József (1780–1790) 1781-es türelmi rendelete, az Edictum Tolerantiae után emelhettek. A görög ortodoxok teljes egyenjogúságot csak II. Lipót (1790–1792) 1790. évi dekrétuma után kaptak, s ez engedélyezte vallásuk szabad gyakorlását is. A görögök kezdetben a szerbek 17. század óta álló Szerb utcai templom látogatták. Saját egyházközösséget 1791-ben alapították meg.²

A görögök és a macedo-vlachok háromhajós templomukat klasszicizáló elemekkel gazdagított copf stílusban – a bécsi görög templom mintájára – 1791–1801 között Jung József pesti építéssel építették föl. A templom felszentelését a macedo-vlach származású budai szerb püspök, Dionisziosz Popović végezte 1801. augusztus 11-én. (1. kép) Csak később, a felszentelés után került sor a templom belső díszítésére: festésre, belső díszek, képek beszerzésére. A templom famunkálatainak (ikonosztázion, kántorszékek, könyöklőszékek, szószék) elkészítésével az egyházközég a naxoszi születésű, Egerben

elő Jankovicz Miklóst bízta meg, aki mások mellett az egri és a miskolci görög templomok belső díszítését is készítette. A szentélyt a hajótól elválasztó ikonosztáziont Jankovicz mester a térségen elterjedt, az apszisívét betöltő 5 szintre tagolódó orosz-ukrán ikonosztázion típus mintájára készítette el egri műhelyében 1797–1800 között.³ A belső fafaragványokat, díszítményeket Jankovicz copf elemekkel gazdagított, klasszicizáló késő barokk stílusban fogalmazta meg.

Az egyházközöség már 1800. június 17-én elhatározta a templom kifestését, erre a célra aznap 102-en adakoztak. Először Triesztből kívántak festőt hozatni, de az feltehetőleg nem vállalta. A Kompánia 1801. november 10-i gyűlésén Georg Paskal (Pascall) bemutatta Anton Kuchelmeister bécsei festő két képét. Ezek megtetszettek a jelenlévőknek és elhatározták, hogy tőle rendelik meg a templom festményeit.⁴

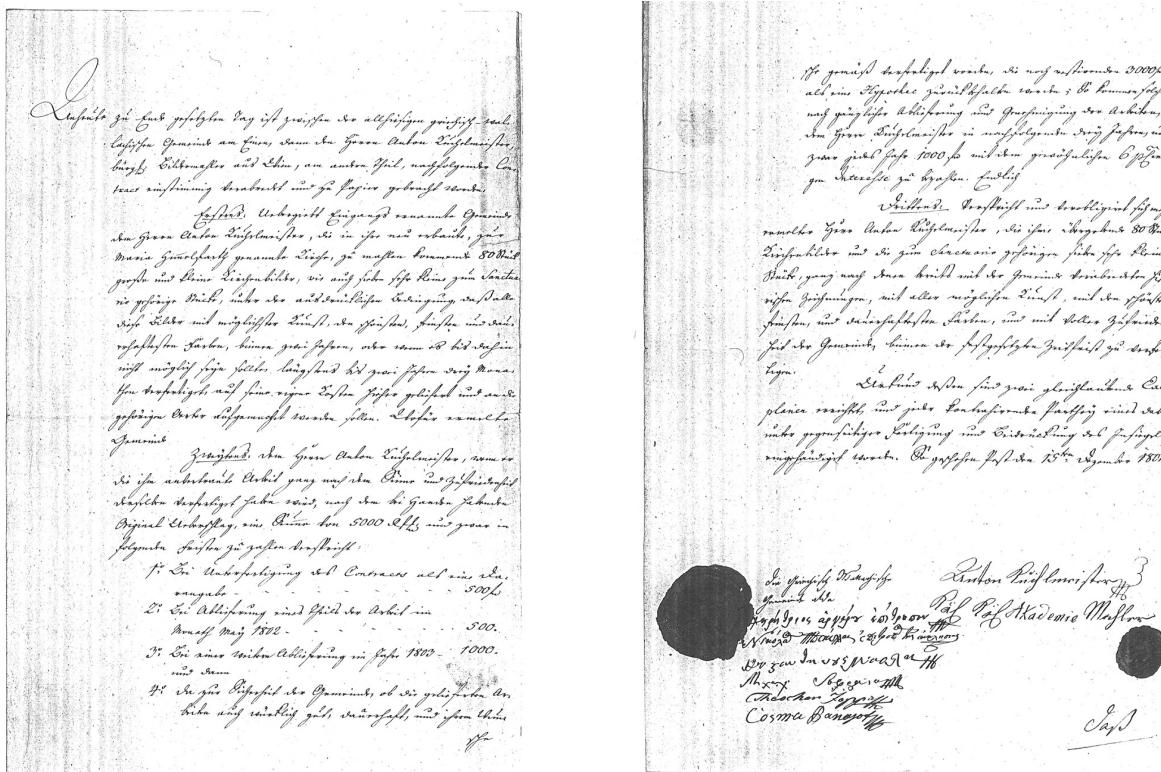
Fennmaradt egy szerződés, amelyet 1801. december 15-én kötött meg Anton Kuchelmeister és a pesti egyházközöség, mely szerint a festő 80 kisebb-nagyobb ikon festésére vállalkozott 5000 Ft.-ért (magántulajdon). (2. kép)

A görög-román egyházközöség és Anton Kuchelmeister képfestő („Bildermaler aus Wien”) közötti szerződés összefoglalása: 1. Az újonnan épített Mária Mennybemenetele templom számára 80 db nagy és kisméretű „Kirchenbilder” (templomi kép) festésére és 7 további darab a „Sanctuario”-hoz. (szentély). Az összes képnak és a két zászlónak a lehető legjobb művészettel (mesterségbeli tudással), a legszebb, legfinomabb és legtartósabb színekkel kell elkészülnie. 2. Ha Anton Kuchelmeister megelégedésükre elvégzi a munkáját, 5000 RFT (rajnai forint) fizetést kap. 1. A szerződés után 500 Ft. 2. A munka egy részének befejezésekor, 1802. májusában 500 Ft-ot kap. 3. További munka befejezésekor 1803-ra 1000 Ft és azután, hogy az egyházközöség megelégedésére stb. szolgálgjanak a művek, további 3000 Ft, mint biztosíték visszatartatik, amit Kuchelmeisternek a következő három évben fizetnek ki. 3. Anton Kuchelmeister kötelezi magát, hogy a 80 képet és a további hetet a Sanctuario-ba teljesen az egyházközösséggel egyeztetett történetes rajzok nyomán (bibliai történeteket ábrázoló rajzok nyomán) a lehető legjobb mesterségbeli tudással készít el. 4. Aláírások.

Kuchelmeister barokkos utánérzéssel és klasszicizáló stílusban festett, ezt nemcsak iskolázottsága és stílusbeli gyökerei, hanem bécsei származása is indokolja. Kuchelmeister életéről nagyon keveset tudunk. Nevét a fennmaradt szerződésekben ismerjük, mind a miskolci, mind a pesti ikonosztázionokra megkötött szerződéseket, úgy írja alá, hogy „császári – királyi akadémiai festő.” E dokumentumokból annyi derül ki, hogy bécsei származású és iskolázottságú. Valószínűleg az ő munkája a Dionisziosz Popović budai szerb püspököt ábrázoló portré (1. kép), mely a Magyar Orthodox Egyházközöség hivatalában található. A képet az 1990-es évek elején a templom-alapító görög családok egyik leszármazottja, Janitsáry Miklós restauráltatta, majd a templomnak adományozta. A portrét a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején festették, erre utal a festékmód, a festékréteg finom repedéshálójának jellege és az ikonográfiai sajátosságok, amelyek az ábrázolt be-

1.kép: Anton Kuchelmeister műhelye: Dionisziosz Popović budai szerb püspök portréja. Magyar Orthodox Egyházközöség, iroda. Olaj, vászon, 72×92 cm. 1800 körül. Fotó: Olbert Mariann

2. kép: Anton Kuchelmeister és a pesti egyházközség által 1801. December 15-én kötött szerződés az ikonosztázion megfestésére. Magántulajdon

állításában, ruházata, attribútumai vonatkozásában figyelhetők meg. Popović püspök sötét, egyszínű háttér előtt látható, semmi sem utal környezetére, fején kamilavkát visel, amit a pap és a püspök nemcsak az istentiszteletek bizonyos részein, hanem az istentiszteleten kívül is viselhet. Ahogy a képen is láthatjuk, a püspökök kamilavkájáról hatal deréig érő fátyol függ alá. Dionisziosz Popović püspök a festményen virágornamentikával gázdagán díszített, hímzett mandylaszt, bő, elől kapcsolódó, uszályos palástot visel, melyet a főpap általában a templomba való belépéskor és az onnan való távozáskor hord.⁵ A képen hangsúlyos a drágakövekkel kirakott mellkeresz és a finoman megmunkált pásztorbot is, mely felül két kígyófejben végződik, ez jelképezi a rézkígyót, amit Mózes a pusztában felemelt, hogy meggyógyítsa a népet.

Az arckép félfelakosan ábrázolja a püspököt, középkorú férfiként, viszonylag rövid fekete hajjal és szakállal. Háromnegyedes beállításban tekintettel balra fordul, jobb kezével áldást oszt. Baljával a pásztorbotot kissé megdöntve tartja. A boton található hímzett textília alsó részén kiolvasható a cirill betűs, szláv nyelvű „DIONISZIJ” felirat, mely Dionisziosz Popović püspök nevének szerb változata. A képen sem szígnatúra, sem dátum nem szerepel, még a hátoldalon sem. A püspökportré elkészültét ikonográfiai és stiláris jegyei nyomán, amint már említettük, 1790 és 1828 közé tehetjük, ugyanis ekkor működött, mint szerb budai püspök.

A kor szokásának megfelelően a püspökportré valószínűleg a szerb budai püspök rezidenciáját díszítette. Ugyanis, az „1750-es évektől Magyarországon fellendült a hivatalos arcképfestészet szokása, ezzel együtt az egyszerű félfelakos forma vált meghatározóvá.”⁶ A képről feltehetően több másolat is készült, ezek közül az egyik a szentendrei Szerb Ortodox Múzeumban látható. Ez utóbbinak vizsgálata nem képezi a jelen tanulmány térgyát, még további kutatások szükségesek.

Anton Kuchelmeisternek vagy műhelyének tulajdonítható egy kisméretű táblakép: Deészisz (19. század eleje, fa, olaj, 27×37,5 cm, Ltsz.: 823), valamint két nagyméretű olajkép, melyek egy Angyali Üdvözlet részei: Istenszülő (19. század eleje, vászon, olaj, 97×48,5 cm. Ltsz.: 402) és Gábriel arkangyal (19. század eleje, vászon, olaj, 97×49 cm. Ltsz.: 403). Mindhárom kép a szentendrei Szerb Ortodox Egyházi Múzeum tulajdona.

Kuchelmeister „császári-királyi akadémiai festő” a bécsi görög templom ikonosztázionja után Magyarországon hármat festett meg: az egri, a miskolci és a budapesti ikonosztázionokat. Két segéddel 1804-től valószínűleg 1815-ig dolgozott a pesti képek megfestésén.⁷ A Petőfi téri templom ikonosztázán olyan nyugati előképpel rendelkező kompozíciók jelennék meg, melyek nem voltak jellemzőek a magyarországi görögök ikonjaira. Ilyen ábrázolások találhatók az alapképek (un. trónusikonok) alatti kisméretű képsorban, mint például Jézus a vízen jár. (3. kép) Keleti hatás csak az ikonosztáz képprogramján érezhető, mert az ötszintes orosz-ukrán ikonosztáz típushoz tartozik. A festő párhuzamosan dolgozott a pesti és a miskolci képeken, ugyanis az utóbbi egyházközség 1804. augusztus 3-án kötött vele szerződést, melyben szintén elhangzik az a mondat, hogy a lehető legjobb mesterségbeli tudással és tartós színekkel fessen.⁸

Kuchelmeister képei szoros értelemben nem ikonok, hanem „orthodox szentképek.”⁹ A magyarországi görög egyházművészeti helyzete sajátos, mert nyugati kereszteny környezetbe ágyazott szerb jurisdičiós és egyházművészeti közeg veszi körül. Ikonográfiai szempontból erősen érződik az osztrák klasszicizáló barokk, vagyis a nyugati hatás. Ez jelenik meg a Petőfi téri templom ikonosztázának képein is.

A Petőfi téri ikonosztázion rövid bemutatása: a sok mezőre osztott ikonosztázion belül az egyes képeknél meghatározott rendje van. Nézzük azonban először a három ajtót. A középső ajtó, a „királyi” vagy „szent” (néha „paradicsomi”) ajtó

3. kép: Anton Kuchelmeister: Jézus a vízen jár. Budapest, Petőfi téri ortodox templom, ikonosztázion, részlet. 35×65 cm. 1804 körül. Fotó: Olbert Mariann

azóta létezik, mióta szentélyrekesztőket állítanak fel. A pesti templom esetében is a szokásos ábrázolás, az Örömhírvétel (Angyali üdvözlet) Mária és Gábriel arkangyal alakjai alatt viszont nem a négy evangéliista, hanem Mária szülei, Anna és Joáchim, kezükben könyvvel jelennek meg. „Az északi és a déli ajtók arkangyalokat, vagy szent diákónusokat ábrázolnak (mivel liturgikus szolgálat végzése során a diákónusok az angyalok – a hírnökök – szerepét töltik be).”¹⁰

Az északi diákónusi ajtón Szent Mihály arkangyal szerepel a szokásos attribútumokkal: baljában mérleget tart, jobb kezében tüzes kard, mint égi bíró jelenik meg. Felette Szent Kozma hosszú tunikában, egyik kezében kereszt, a másikban orvosságos doboz, mellette asztal könyvekkel. A déli diákónusi ajtón Szent István diákónus első vértanú szerepel diákónusi öltözékben, jobb kezében füstölöt tart, másik kezét oráriónjára helyezi, feje fölött két angyal (puttó) babérkoszorút tart, mint a vértanúság jelképét. Fölötte a másik orvos szent, Szent Damján hosszú tunikában, egyik kezében szike, a másikban szelence.

A II. szint az ún. alapképsor (északi oldal). A királyi ajtótól balra Szűz Mária (Szűz Mária elnevezése az ortodox egyházban általában „Istenszülő”) a Gyermekkel, aki áldást oszt, fején korona, trónon ül. Két oldalán, felhökön két-két angyalfej található. Mellette Szent Miklós (akinek a templom karzatát szentelték, ő az egyik védőszent), majd Szent Demeter római katonaruhában, kezében pálmaággal. Az északi diákónusi ajtó túloldalán, az ikonosztáz szélén Szent Atanáz jelenik meg főpapként, jobbjával áldást oszt, baljában evangéliumos könyvet tart. A háttérben romos várat és hegyeket láttunk. A királyi ajtótól jobbra Jézus Krisztus, a nagy főpap, fején korona, trónon ül, kezében nyitott evangéliumos könyv van, melynek felirata Jn 10, 14–15-öt idézi: „Én vagyok a jó pásztor: ismerem enyémét, és enyém ismerne engem, mint ahogy az Atya ismer engem és én ismerem az Atyat.”¹¹ Mellette Keresztelő Szent János, aki itt nem a szokásos szőrcsuhát, hanem hosszú tunikát visel, kezében levágott fejével és keresztes bottal, melyen a mondatszalag Mt 3,2-t idézi: „Tartatok bűnbánatot, mert közel van a mennyelek országa.”¹² Majd

Szent György következik, római katonaruhában, jobb kezében lándzsát, baljában liliomágat tart. A déli diákónusi ajtó másik oldalán Szent Szpiridon főpapi öltözékben, minden két kezében egy-egy evangéliumos könyvet tart.

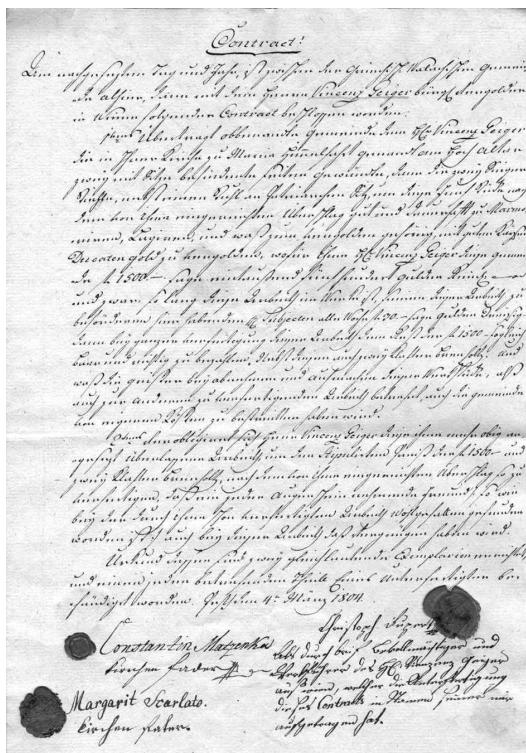
Az első szint: az alapképsor alatti medaillonokban újszövetségi jeleneteket ábrázolnak. Északról az első: Mária születése. Jobbról Szent Anna az ágyon, balról fürdetőedény előtt hárrom nő az újszülöttet látható. A második kép: Mária és Erzsébet találkozása, ezen Mária és Erzsébet átöleli egymást, jobbról a kóházból az agg Zakariás botra támaszkodva lép ki. A harmadik kép: Mária bevezetése a templomba, a negyedik: A királyok imádása, melyen Mária istállóban látható, amint ölében tartja a Gyermekét, mögötte József áll, előtte a hárrom király, a háttérben egy szolga egy tevével, fent a betlehemi csillag.

A királyi ajtótól jobbra az első: Jézus körülmetélése, utána Lázár feltámasztása. Jobbról Lázár kősírban áll, balról Jézus tanítványaival, a háttérben, boltíves nyílásban kibontakozó heges tájkép látható. A harmadik kép: Jézus a vízen jár. Jézus a Genezáreti tavon lépked, balra csónakban öt tanítvány ül. Ez az ábrázolás nem a keleti egyház kánonja szerint készült, hanem nyugati hatásra került az ikonosztáz képei közé. A negyedik kép: Jézus a Getsemané kertben. Itt Jézus bokor előtt térdel, mely fölött a szenvédés kelyhe lebeg. Ez az ábrázolás is a nyugati hatást tükrözi, nem honos a keleti ikonográfiában.

Az ikonosztáz harmadik sorában következik a tizenkét nagyünnepl ábrázolása. Középen a királyi ajtó fölött itt nem az Utolsó Vacsora képe látható, hanem Mária elhunytá, a templom címünnepe került a középtengelybe, méreteivel is kiemelkedik a képsorból. Az ünnepék sora északról a következő: 1. Mária születése, 2. Jézus születése, 3. Jézus bemutatása a templomban, 4. Jézus megkeresztelése (Keresztelő Szent János itt sem visel szőrcsuhát!), 5. Az úr színeváltozása. Az utóbbi jelenet elrendezésében követi a keleti ikonográfiát: fönt felhökön a fehér ruhás Jézus mellett áll Mózes és Illés próféta, az előtében lent hárrom tanítvány. A déli oldal első képe, a középtengelytől kifelé haladva: 1. Bevonulás Jeruzsálembe, 2. Utolsó vacsora, 3. Krisztus feltámadása. A keleti ikonográfiában az utóbbi jelenetet nem ábrázolják. Ezen a képen Krisztus kezében keresztes zászlóval a nyitott kősír fölött lebeg, a kősír szélén egy angyal ül, elől két páncélos katona, a háttérben a hárrom nő. Teljesen a nyugati, katolikus ikonográfiát követi. 4. Krisztus mennybenetele, 5. A Szentlélek eljövetele, azaz Pünkösdi.

Az ikonosztáz negyedik sorának közepén az Újszövetségi Szentháromság található, ami nem a keleti ábrázolást, hanem a római katolikus modellt követi: az Atya idős férfi szakállal, a Fiú fiatal férfiként mellette ül, fejük fölött galamb alakjában a Szentlélekkel. Az ortodox egyházban inkább hárrom angyal jelképezi a Szentháromságot, az a hárrom angyal, akit Ábrahám vendégül látott, mivel egyszerű vándoroknak gondolta őket. A negyedik sorban található a tizenkét apostol ábrázolása, az északi oldalon: Péter és Pál a szokásos attribútumokkal, mellettük János evangéliista, amint nyitott könyvbe ír, majd hárrom apostol kezében könyvvel. A déli oldalon Simon és Tádé, mellettük Máté evangéliista nyitott könyvvel és angyallal, majd hárrom apostol könyvvel a kezében.

Az V. szinten következik hat-hat négylevelű lóhere alakú táblán a félalakos próféták sora, amely Mózestől Krisztusig tartó ószövetségi egyházat, a törvény korát jeleníti meg. Ez a sor a próféták ábrázolásainál áll, akik kibontott írásteker-cseket tartanak kezükben, amelyekre Isten megtettesüléséről szóló próféciaikból írtak fel részleteket. A sor közepén, középtengelyben az Isten jelképező háromszög található, középen a szemmel.

4. kép: A pesti görög templom aranyozási munkálatairól szóló szerződés. 1804. március 4. Kézirat, papír, 40×24,5 cm. BTM, Kiscelli Múzeum, Budapest, Ltsz.: 52.57.9

Az ikonosztáz legfelső részén kötelezően a megfeszített Krisztust találjuk, a feszület két oldalán Szűz Máriával és Szent János apostollal. Az egyházi előírások, megkötöttségek ellenére is az ikonosztáz készítője rendelkezett némi művésziszabadsággal, és az egész képfalfnak alkalmazkodnia kellett magához az épülethez.

Összegezve elmondható, hogy a festő keleti mintát csak a teljes ikonosztáz ikonográfiájának kialakításakor követett, a részletekben, az egyes ábrázolásokban nem. A templom aranyozási munkálatait Vinzenz Geiger bécsi aranyozó mester két év alatt végezte, aki ezt 1801. december 15-én 14.000 Ft-ért vállalta el. Ezt az összeget 6 éves részletekben fizettek ki. A Jankovich által később készített székek és állványok aranyozását szintén Geiger végezte. Fennmaradt egy szerződés a templom aranyozási munkálatairól. (1804. március 4.) (BTM, Kiscelli Múzeum, 2. kép). A szerződés a görög-román egyházközöség és Vinzenz Geiger bécsi aranyozó mester között kötöttet meg. A mester 1500 Ft-ot kap és Bécsben csinálja meg a munkát. Geiger kötetezi magát, hogy a lehető legjobb mesterségbeli tudással és határidőre végzi el a munkát. (4. kép) E korabeli szerződésekhez hozzá kell tennünk, hogy minden két mesternek, a festőnek és az aranyozónak is, a korszakban igen nagy összegeket fizettek ki. Az aranyozó mester esetében az említett 14 000 Ft természetesen magába foglalja az anyagköltséget is. Ez magyarázza azt, hogy miért kapott sokkal magasabb összeget, mint a festő. A görögök áldozatkésségének köszönhetően 1809-ben kívül- és belül is teljesen kész szen állt a templom.

Jegyzetek

- FÜVES Ödön: *Statisztikai adatok Pest és Buda 1687–1848 közt polgáryogot nyert görög származású lakóiról*. In: *Antik tanulmányok*, X. évf. (1963) 3–4. sz. 235.

- FÜVES Ödön: *A pesti görög templom építéstörténete*. In: *Építés – Építészettudomány*, VII. évf. (1975) 1–2. sz. 161.
- NAGY Márta: *A magyarországi görög diaszpora egyházművészeti emlékei I., Ikonok, ikonosztázionok*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1998. 174.
- FÜVES, 1975. 168.
- Az orthodox keresztenység*. Szerk. BERKI Feríz. Budapest, Magyar Orthodox Adminisztratúra, 1984. 278–279.
- PUSKÁS Bernadett: *A munkácsi görög katolikus püspökök arcképcsarnoka*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, LVIII. évf. (2009) 1. sz. 97.
- FÜVES, 1975. 168–169.
- NAGY, 1998. 188.
- NAGY, 1998. 183.
- USZPENSZKIJ, Leonyid: *Az ikon teológiája az ortodox egyházban*. Ford. KRÍZA Ágnes. Budapest, Kairosz – Paulus Hungarus, 2003. 185.
- Újszövetségi Szentírás*, Ford. P. BÉKÉS Gellért – P. DALOS Patrik. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1994. 241. Jn 10, 14–15.
- Újszövetségi Szentírás*, Ford. P. BÉKÉS – P. DALOS, 1994. 18. Mt. 3,2.

The iconostasis of the Dormition of Our Most Holy Lady Hungarian Orthodox Parish Church: The role of the Austrian painter Anton Kuchelmeister

In the 18th century a great number of Greek merchants and other people from the Balkan of the Orthodox faith migrated to the North-eastern part of Hungary. At the same time many Macedonian Wallah settled in Pest. First they practiced their faith at the Serbian Parish Church in Pest, and due to their rapidly increasing numbers, the Divine Liturgy was celebrated in Greek every second Sunday from 1784 onwards.

Greek traders were given the chance to erect their Orthodox churches only after the Tolerance Act was issued in 1781 by Emperor Joseph II. It has to be said however that although the Decree approved of the building of the churches for non-catholic believers, there were a lot of restrictions. Among others no bell-towers or bells were allowed to be erected or used, and the buildings had to meet the requirements of the architecture that prevailed in the Empire.

After a long and hard struggle with the government, in 1790, the Greeks and Macedonian Wallahs of Pest – 600 in number by then – succeeded in obtaining a permit to build a separate church. They then bought the building site from the Piarist Order together with their college building on the bank of the Danube. They made a contract to have the church built by the architect József Jung. The foundation stone was placed in 1791 and construction began. In 1801 Dionisios Popović, the Serbian bishop of Buda, with many concelebrant priests, consecrated the church to the “Dormition of Our Most Holy Lady.”

The iconostasis was built by Nikolaos Ioannu (Jankovics) Talidoros, a woodcarver from Eger, between 1797 and 1800. Anton Kuchelmeister, a painter from Vienna, was commissioned to paint the icons for the church. The church signed a contract with Anton Kuchelmeister on 15th December 1801. 80 icons (of various sizes) and two flags were ordered from the master. The iconostasis cost a total of 5000 forints. In 1809 both the exterior and interior of the church was completed. As it is customary in all eastern churches, the iconostasis is decorated with the images of Christ, of Mary, Mother of God, and saints. The images are placed on the screen before the altar in five rows.